

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М.С. Грушевського

НАШ КРИМ

Випуск IV

Київ – 2019

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
M.S. Hrushevs'ky Institute
of Ukrainian Archaeography and Source Studies

OUR CRIMEA

Volume IV

Kyiv – 2019

UKRAINA MILLIY ILIMLER AKADEMIYASI
M.S. Gruşevskiy adına
Ukraina arheografiya ve menbaşınaslıq institutu

BIZIM QIRIMIMIZ

IV sanı

Kiyev – 2019

УДК: 930.2:94(477.75)

НЗ7

Редакційна колегія:

д. іст. н. Г. Папакін (голова); д. іст. н., проф. В. Брехуненко; д. іст. н. І. Гирич;
д. іст. н. О. Однороженко; д. іст. н. В. Корнієнко; д. іст. н., проф. Ю. Мицик;
д. іст. н., проф. В. Піскун; д. іст., проф. Р. Ковальчик; д. іст. н. О. Маврін;
к. іст. н. Д. Бурім; к. іст. н. Д. Гордієнко (відповідальний секретар).

ISSN 2522-4654

Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qırımımız. – Вип. IV: До 100-річчя Української Революції (1917–1923) / ред. кол.: Г. Папакін (голова) та ін. – К., 2019. – 268 с. + ілл.

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 22715–12615Р від 04.05.2017)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту
української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України (протокол № 8 від 05.12.2019)

ISSN 2522-4654

© Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України, 2019
© Автори статей, 2019

МОНГОЛЬСЬКІ ЕТНОНІМИ В ТОПОНІМІЦІ КРИМУ

Кримський півострів легко можна назвати українською “Внутрішньою Монголією” з огляду на те, що в етногенезі кримських татар взяли участь насамперед монгольські племена, родоплемінний склад яких відбився у назвах місцевостей і населених пунктів. Монгольське походження мали етнічний “татар”, номени бейських родів Ширін, Барин, Аргин, Мангит, ханського роду Гірей. Крім того, на кримській землі збереглися сліди присутності багатьох інших монгольських племен та родів, і це не проста співзвучність. Як підкреслюють мовознавці, виявлення на території Криму топонімів, які мають співзвучні їм родові імена у будь-якого тюрко-монгольського племені, незалежно від того, де воно живе в даний час, має свідчити насамперед про те, що перед нами топоніми, утворені від імен таких родів або племен¹.

Наймани є одним із таких племен, що прийшло до Криму. Грунтуючись на тому, що слово “найман” легко перекладається з монгольської як числівник “вісім”, більшість учених гадає, що наймани були монголономовні². “Назва найман є монгольський числівник «найман» – вісім, – відзначав професор Ілля Березін, – і, звичайно, означало «союз восьми племен»³, а академік Василь Бартольд, підтверджуючи, що слово “найман” значить монгольською “вісім”, вказував на розподіл цього народу на вісім родів⁴. Надія Дашиєва варіантом монгольського етнічного найман/майман

¹ А.В. СУПЕРАНСКАЯ, З.Г. ИСАЕВА, Х.Ф. ИСХАКОВА, *Топонимия Крыма*, Москва 1995, ч. I: *Введение в топонимию Крыма*, с. 108.

² И.Н. БЕРЕЗИН, *Очерк внутреннего устройства Улуса Джучиева*, Труды Восточного отделения Императорского археологического общества, Санкт-Петербург 1858, ч. V, с. 264; Б.Я. ВЛАДИМИРЦОВ, *Работы по литературе монгольских народов*, Москва 2003, с. 146, 165; В.В. БАРТОЛЬД, *Сочинения*, Москва 1968, том 5, с. 274–276; P. PELLIOU, L. NAMBI, *Histoire de campagnes de Gengis Khan: Cheng-wou ts'ing-tcheng lou*, Leiden 1951, t. 1, p. 218–221.

³ И.Н. БЕРЕЗИН, *Очерк...*, с. 267.

⁴ В.В. БАРТОЛЬД, *Op. cit.*, т. 5, с. 104.

вважала етноніми нгамондрі, момондой з евенкійських міфів⁵. Подібні етноніми дуже поширені на території Якутії: момогіри, маймага, майаати. Їхніх носіїв Владилен Туголуков пов'язував з евенкійськими групами⁶. Тобто можна припустити, що наймани були монголами, але, як і деякі інші племена, мали тунгуський субстрат.

Перші достовірні відомості про найманів були залишені Рашидом ад-Діном у XIII столітті: «Ці племена були кочовими: деякі мешкали в дуже гористих місцевостях, а деякі – на рівнинах... Ці племена найманів і їх правителі були шанованими і сильними; вони мали велике і гарне військо; їх звичаї і звички були подібні до монгольських»⁷. Наймани первісно займали під свої кочовища Хангайське нагір'я, обидва схили хребта Алтайн-Нуру, долину Чорного Іртиша (у Рашида ад-Діна – Кок Іртиш) і озера Зайсаннор, на сході їхні кочовища межували з землями кераїтів. Після завоювання найманського ханства Чингісханом велика частина їхніх земель відійшла під кочовища решти монголів, у тому числі й хори-бурятів; втім, ще в середині XIII століття вони, за свідченням вірменського царя Гетума I, жили на землях на схід від Іртиша⁸. За даними монгольських учених, «володіння найманів простягалися: зі сходу на захід – від верхоріччя Селенги й Орхона до Тарбагатая; з півночі на південний схід – від Танну Ола до східних відног Алтаю»⁹. Вони вважалися найбільш культурними з усіх монгольських племен, оскільки мали державність із певними її атрибутами та вміли користуватися уйгурською писемністю¹⁰.

---

⁵ Н.Б. ДАШИЕВА, *Медведь – тотем народов алтайской языковой семьи*, В мире традиционной культуры бурят, Улан-Удэ 2006, с. 165, 168; Г.М. ВАСИЛЕВИЧ, *Этнонимы в фольклоре*, Фольклор и этнография, Ленинград 1970, с. 26–29.

⁶ В.А. ТУГОЛУКОВ, *Тунгусы (эвенки и эвены) Средней и Западной Сибири*, Москва 1985, с. 82–83, 149–152, 224; И.С. ГУРВИЧ, *Героические сказания северных якутов-оленьеводов и вопросы этнической принадлежности древнего населения между Енисеем и Леной*, Этническая история и фольклор, Москва 1977, с. 95–101.

⁷ РАШИД АД-ДИН, *Сборник летописей*, Москва; Ленинград 1952, т. I, кн. 1, с. 136–137.

⁸ Г.Е. ГРУМ-ГРЖИМАЙЛО, *Западная Монголия и Урянхайский край*, Ленинград 1926, т. 2. *Исторический очерк этих стран в связи с историей Средней Азии*, с. 412.

⁹ Ш. САНДАГ, *Образование единого монгольского государства и Чингисхан*, Татаро-монголы в Азии и Европе, Москва 1970, с. 24.

¹⁰ Б.Я. ВЛАДИМИРЦОВ, *Работы...*, с. 165–166; Ш. САНДАГ, *Образование...*, с. 25; В.Ш. БЕМБЕЕВ, *Ойраты. Ойрат-калмыки. Калмыки: (история, культура, расселение, общественный строй до образования Калмыцкого ханства в Поволжье и Предкавказье)*, Элиста 2004, с. 87.

Наймани розглядалися як гілка монголів також у життєписі останнього хорезмшаха Джелала ад-діна Мангуберді¹¹. Поворотним у долі цього племені став 1204 рік, коли Чингісхан розбив об'єднані сили найманів і свого колишнього улюбленця Чжамухи, спрямовані проти монголів і керейтів. У Абу-ль-Газі говориться, що Бату-хан виділив Шибанові “чотири народи”, серед яких були й наймани¹². Наймани, чії біографії вміщені в китайському історичному творі “Юань-ші”, були воєначальниками й активними учасниками монгольських походів проти Китаю й інших країн. Найбільш впливовою особою з найманів при юанському дворі під час правління хана Хубілая був полководець Наньцзятай¹³.

Кітбуга, найбільший полководець монгольського хана Хулагу, розгромлений єгипетським султаном Кутузом у Сирії в 1260 році, теж був “християнин за вірою, за походженням найман”¹⁴. Ще одна звітка про це плем'я припадає на час правління хана Хизра (1360–1361) – серед наближених цього вихідця з Кок-Орди відзначається “бек із (племені) найман” на ім'я Кутлуг-Буга¹⁵. З часом східні наймани увійшли до складу ойратської держави – могутньої Джунгарії. Часто вони трималися разом з аргинами, бо в Криму Аргинське князівство у XVIII столітті мало подвійну назву “Аргин-Найман”¹⁶.

Назва монгольського племені найман у вигляді ойконіма теж побутувала в Криму. Наприклад, серед назв татарських і ногайських аулів, за даними українського вченого Аполлона Скальковського, зустрічалося чотири назви Найман у Перекопському повіті, одна – у Сімферопольському й одна у Євпаторійському повіті¹⁷.

¹¹ К.И. ПЕТРОВ, *Киргизско-кыпчакские отношения*, Известия Академии наук Киргизской ССР. Серия общественных наук, Алма-Ата 1961, т. III, вып. 2, с. 85.

¹² Абуль-Гази, *Родословное древо тюрков*, перевод и предисловие Г.С. Саблукова, Казань 1906, с. 160.

¹³ А.Ш. КАДЫРБАЕВ, *Очерки истории средневековых уйгуров, джалаиров, найманов и киреитов*, Алматы 1993, с. 110–111.

¹⁴ КИРАКОС ГАНДЗАКЕЦИ, *История Армении*, Москва 1976, с. 233.

¹⁵ УТЕМИШ-ХАДЖИ, *Чингиз-наме*, Алма-Ата 1992, с. 112.

¹⁶ Ф.Ф. ЛАШКОВ, *Исторический очерк крымско-татарского землевладения*, Симферополь 1897, с. 73.

¹⁷ А. СКАЛЬКОВСКИЙ, *О ногайских колониях Таврической губернии*, Памятная книга Таврической губернии, Симферополь 1867, вып. 1, с. 419, 422–423, 425, 429.

Те, що в Криму ойконіми відображають етнічні й родові назви, вже в 1920-х роках відзначав український вчений Арсен Маркевич, який писав: “Насамперед заслуговують на увагу терміни етнічні й родові... У Джанкойському (кол. Перекопському), Сімферопольському й Феодосійському пов. існує досить багато назв з іменем Найман: Онгар-найман, Каза-найман, Арс-найман”¹⁸. На ці ж назви звернув увагу Газіз Губайдуллін¹⁹. Збереглися Найман, Бабасан Найман і Ас Найман у Джанайській волості, Бююк-Найман і Кючюк Найман у Біюк-Тузакчинській волості, Онгар-Найман і Найманчик (Найман) у Бустерчинській волості, Найман і Ілгері Найман у Таганашмінській волості, Найман у Кучук-Кабачській волості, Акмечеть Найман і Бієчь-Найман (Тама-Бійче) у Бозгозькій волості Перекопського повіту, Найман у Байрацькій і Найман (Джага Найман) у Кадикелечинській волостях Феодосійського повіту, Ашаги Найман, Єні (Яні) Найман, Тьобен Найман і Юкари Найман в Аргинській волості Сімферопольського повіту, Найман у Хоротокиятській і Каранайман у Джелаїрській волостях Євпаторійського повіту²⁰. Очевидно, наймани відіграли значну роль в етногенезі кримських татар. Слід зазначити, що ще в XVII столітті монгольський рід найман мешкав у місцевостях Аохань і Урут²¹, а на початку XX століття роди найман мешкали в Сеценханівському аймаку в Монголії. Зараз вони відзначені в Архангайському, Баянхонгорському й Хентейському аймаках²².

Доклалися до формування кримськотатарського народу й меркити – східні сусіди, свояки і люті противники Чингісхана. Мер-

¹⁸ А.И. МАРКЕВИЧ, *Географическая номенклатура Крыма как исторический материал. Топонимические данные крымских архивов (Памяти А.Л. Бертье-Делагарда)*, Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии, Симферополь 1928, т. II (59-й), с. 26.

¹⁹ Г.С. ГУБАЙДУЛЛИН, *К вопросу о происхождении татар*, Вестник Научного общества татароведения, Казань 1928, № 8, с. 140.

²⁰ H. JANKOWSKI, *A Historical-Etymological Dictionary of Pre-Russian Habitation Names of the Crimea*, Leiden-Boston 2006, p. 186, 209, 219, 242–243, 554–555, 659, 729–730, 732, 745–746, 815, 1022–1023, 1092.

²¹ Е.П. ЛЕБЕДЕВА, *К вопросу о родовом составе монголов*, Филология и история монгольских народов. Памяти академика Бориса Яковлевича Владимирцова, Москва 1958, с. 221.

²² А. ОЧИР, *Монгольские этнонимы: вопросы происхождения и этнического состава монгольских народов*, Элиста 2016, с. 116–117.

кіти, що вели чвари з монголами, спочатку, очевидно, володіли всім басейном Селенги, починаючи від ріки Орхон²³. У 1197 або 1198 році союзник Чингісхана, вождь кераїтів Ван-хан напав на меркітів і розбив їх. Вагажок останніх Токта-бегі утік із залишками племені в “Баргуджин”²⁴, тобто на Баргузин. Надалі меркіти в союзі з найманами воювали проти Чингісхана на Іртиші і були розгромлені, але якась частина меркітів, мабуть, залишалася на Баргузині. Відвідавши в XIII столітті ставку монголів, Марко Поло писав, що в долині “Бангу” (Баргу, Баргузин) живуть дикі мисливці і скотарі “мекрі”. Вони “займаються скотарством, багато у них оленів; на оленях, скажу вам, вони їздять. Норови їхні і звичаї ті ж, що й у татар”²⁵. Аналогічний етнонім бекрі зберігався ще в XVII–XVIII століттях у тунгусів Забайкалля²⁶, що, як і у випадку найманів і мангітів, вказує на наявність домонгольського субстрату. Від них на кримській землі залишилися села Алтинджи-Меркіт, Кара-Меркіт й Ак Сакал Меркіт у Хоротокиятській волості Євпаторійського повіту²⁷.

В ойконімах Адаргін, Тубет-Адаргін, Мусабай-Адаргін і Табун-Адаргін Таганашмінської волості Перекопського повіту²⁸ відображений давній монгольський етнонім адаргін. Плем’я адаргін (хадаркін) згадується в “Сокровенному сказанні” і в “Збірнику літописів” Рашида ад-Діна²⁹. Про нього Рашид-ад-Дін писав: “У даний час більшість того війська було в Дешт-і-Кипчаку з Нокаєм. Коли Нокай і [його] діти задумали повстання, їх розграбували. У даний час у тому володінні їх багато розсіяно”³⁰. З цим етнонімом

²³ Н.П. Егунов, *Прибайкальє в древности и проблема происхождения бурятского народа*, Улан-Удэ 1984, ч. I, с. 236; Ш. САНДАГ, *Образование...*, с. 24.

²⁴ Рашид ад-Дин, *Сборник летописей*, Москва; Ленинград 1952, т. I, кн. 2, с. 111.

²⁵ *Книга Марко Поло*, Москва 1955, с. 92–93.

²⁶ В.А. ТУГОЛУКОВ, *Коренные тунгусы (Этническая история и этногенез)*, Этногенез и этническая история народов Севера, Москва 1975, с. 105; В.А. ТУГОЛУКОВ, *Этнические корни тунгусов*, Этногенез народов Севера, Москва 1980, с. 161.

²⁷ Н. JANKOWSKI, *Op. cit.*, p. 164, 189–190, 814.

²⁸ Н. JANKOWSKI, *Op. cit.*, p. 113; А. Скальковский, *Op. cit.*, с. 424.

²⁹ С.А. Козин, *Сокровенное сказание. Монгольская хроника 1240 г. под названием Mongrol-un Nigusa tobciyan. Юань Чао Би Ши. Монгольский обыденный сборник*, Москва; Ленинград 1941, с. 83, 161; Рашид-ад-дин, *Op. cit.*, т. I, кн. 1, с. 78; Рашид-ад-дин, *Op. cit.*, Москва; Ленинград 1952, т. I, кн. 2, с. 269.

³⁰ Рашид-ад-дин, *Op. cit.*, т. I, кн. 1, с. 190.

перегукується Баян Адарга – сомон аймаку Хентій на сході Монголії³¹. Ні у монголів, ні у інших тюркомовних народів етнонім адаргін не зустрічається, він зберігся тільки в етноонімії Криму, який виступає своєрідним заповідником монгольської етнонімії.

Алчин у Джанайській волості Перекопського повіту, у Кудайгульській волості Євпаторійського повіту та в Кокташській волості Феодосійського повіту, Атан-Алчин, Кол-Алчин і Таш-Алчин у Кадикелечинській волості того ж повіту³², гора Алчин поблизу села Сартана Кокташської волості Феодосійського повіту³³ відображають монгольський етнонім алчин (алтчин, алшин). Йому тожне давнє й шановане середньовічне плем'я алчи-татар у Монголії, яке в давні часи ворогувало з кереїтами і з якого походила Борақчін, дружина Бату³⁴. Після її страти алшини відійшли в тінь, але згодом відновили свої політичні позиції. До них належали дружина хана Туда-Менгу й старший емір за Менгу-Тимура – Бек-Тимур³⁵. Соратником останнього хана Великої Орди Шейх-Ахмеда був Тохтамиш із роду Алчин, заарештований 1504 року у Києві воєводою Дмитром Путятичем³⁶. Пізніше, після розпаду Великої Орди, клан Алчин (Алчи) становив частину Єдисанської Орди, що кочувала між Волгою й Уралом, разом із відомими також у Криму родами Ширін, Барин, Аргин, Мангит, Китай і Курлеут³⁷. У російських документах XVI–XVII століть серед ногайських родо-племінних об'єднань згадувалися “алчинское”, “алчинмынское” і “алчинборлатцкое родство”³⁸. Рід Алчин був і в Астраханському ханстві³⁹. У Кримському ханстві у зв'язку з Великою Ордою згадували “Альчиново место” як феодальне володіння чи посаду, з

---

³¹ Н. JANKOWSKI, *Op. cit.*, p. 113.

³² *Ibid.*, p. 152, 228–229, 630, 1033.

³³ И.Н. Лезина, *К вопросу о стратификации тюркских генотопонимов Крыма*, Ономастика. Типология. Стратиграфия, Москва 1988, с. 151.

³⁴ С.А. Козин, *Op. cit.*, с. 123; Рашид-ад-дин, *Op. cit.*, т. 1, кн. 1, с. 103, 111–112.

³⁵ Д.М. Исхаков, И.Л. Измайлов, *Этнополитическая история татар (III – середина XVI вв.)*, Казань 2007, с. 161.

³⁶ И.В. Зайцев, *Астраханское ханство*, Москва 2006, с. 65.

³⁷ Д.М. Исхаков, *Исторические очерки*, Казань 2009, с. 50.

³⁸ В.В. Трепавлов, *История Ногайской Орды*, Казань 2016, с. 486, 491.

³⁹ Д.М. Исхаков, *Op. cit.*, с. 50.

ним пов'язану⁴⁰. Монгольський рід алтчин нині зафіксований у Східному й Сухбаатарському аймаках Монголії. У XVI столітті серед тринадцяти хорчинських отоків, які належали нащадкам Хабуту Хасара, брата Чингісхана, був оток алтчин. Також у першій половині XVIII століття в безпосередньому віданні джунгарського хана перебував ще один оток алтчин, який складався з п'ятисот родин, очолюваних трьома зайсангами⁴¹.

Не менш цікавим є Байдар (Байдари) у Чоргунській волості Сімферопольського повіту, від якого невіддільні Байдарська долина й річка Байдар (Байдарка)⁴². Його давно вважають відетнонімічним⁴³. У Криму мешкали мурзи Байдарські⁴⁴. Ойконіму Байдар відповідають рід байдар акногайців⁴⁵ і плем'я монгольського походження байдар (байлар) у башкирів⁴⁶, у барабинських татар відоме село Майдарова у Любайській волості, в азербайджанців – Байдарли в Балакенському районі. У Кузнецькому повіті Сибірської губернії був тюркський рід Байдер⁴⁷. У монголів у XVII столітті був знаний рід байдар у місцевості Суньдео⁴⁸.

В ойконімах Баяут, Кючюк-Баяут і Бююк Баяут у Табулдинській волості Сімферопольського повіту⁴⁹ зберігся монгольський етнонім баяут. Відомості про таке давнє й чисельне плем'я, що сиділо в долині Джадай і по ріці Селензі, є в “Сокровенному сказанні”⁵⁰ і в

⁴⁰ В.Е. СЫРОЕЧКОВСКИЙ, *Мухаммед-Герай и его вассалы*, Ученые записки Московского ордена Ленина Государственного университета им. М.В. Ломоносова, Москва 1940, вып. 61. История, т. 2, с. 36, 67–68.

⁴¹ А. Очир, *Op. cit.*, с. 12–13.

⁴² Н. JANKOWSKI, *Op. cit.*, р. 269.

⁴³ З.Ш. НАВШИРВАНОВ, *Предварительные заметки о племенном составе тюркских народностей, пребывавших на юге Руси и в Крыму*, Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии, Симферополь 1929, т. III (60-й), с. 83.

⁴⁴ Ф.Ф. Лашков, *Op. cit.*, с. 83.

⁴⁵ Н.А. БАСКАКОВ, *Ногайский язык и его диалекты*, Москва; Ленинград 1940, с. 135.

⁴⁶ Р.Г. КУЗЕЕВ, *Происхождение башкирского народа. Этнический состав, история расселения*, Москва 1974, с. 328–330, 428–429.

⁴⁷ Б.О. ДОЛГИХ, *Родовой и племенной состав народов Сибири в XVII в.*, Москва 1960, с. 53, 106–107, 114; Г.А. ГЕЙБУЛЛАЕВ, *О некоторых азербайджанских этнопонимах*, Советская этнография, Москва 1985, № 3, с. 87.

⁴⁸ Е.П. ЛЕБЕДЕВА, *К вопросу...*, с. 222.

⁴⁹ Н. JANKOWSKI, *Op. cit.*, р. 267–268, 356, 651.

⁵⁰ С.А. КОЗИН, *Op. cit.*, с. 80, 107, 164.

Рашида ад-Діна⁵¹. Воно добровільно підкорилося Чингісханові й увійшло до складу Монгольської держави. Абу-ль-Газі розглядав баяутів (біяутів) як одне з монгольських племен, яке сусідило з ойратами⁵². У середньовічних російських джерелах фігурує “баюаутцкое родство” ногайців⁵³. На наявність тунгусо-маньчжурського субстрату в нього вказують рід баянь у маньчжурів⁵⁴, роди баягір і богайт у евенків⁵⁵. У монголів у XVII столітті був відомий рід баіот з місцевості Сіре Моірень (Мурень)⁵⁶. З XVI до початку XVII століття баяути входили в халхаський тумен. На початку XVI століття, коли Батумунху Даян-хан наділяв власністю своїх синів, п’ятому сину Алчіболду були віддані племена баяутів, жарутів, баринів, конкіратів і ужеєдів, які пізніше, заселивши південну частину Східної Монголії, стали іменуватися п’ятьма південними отоками халхаського тумену. Коли син Алчуболда, Хургачі Хасар-нойон розділив майно між п’ятьма синами, баяутський оток перейшов у володіння Соніндайчіна. Ці баяти аж до початку XVII століття сусідили з племенами аохан і кешіктен, а з входженням до складу Цінської імперії більшість із них, утративши самостійність, відійшли до восьми хошунів Внутрішньої Монголії і розчинилися серед китайців. Частина баяутів, що перебували серед халхаського тумену, склали роди баяд, баяуд-баїтів і баяутів, які переважно розселилися в східній і південно-східній частинах Монголії. Зараз вони мешкають в Убсунурському, Східно-Гобійському, Східному, Середньо-Гобійському, Південно-Гобійському й інших аймаках⁵⁷.

⁵¹ Рашид-ад-дин, *Op. cit.*, т. 1, кн. 1, с. 175–176.

⁵² Абуль-Газі, *Родословное древо тюрков*, перевод и предисловие Г.С. Саблукова, Казань 1906, с. 59, 65.

⁵³ В.В. ТРЕПАВЛОВ, *Op. cit.*, с. 486.

⁵⁴ Е.П. ЛЕБЕДЕВА, *Лингвистический анализ родовых названий маньчжуров*, Вопросы языкознания, Ленинград 1958, № 3, с. 105; Е.П. ЛЕБЕДЕВА, *Расселение маньчжурских родов в конце XVI и начале XVII веков*, Ученые записки Ленинградского государственного педагогического института им. А.И. Герцена. Факультет народов Севера, Ленинград 1957, т. 132, с. 102.

⁵⁵ Г.М. ВАСИЛЕВИЧ, *Эвенкийско-русский словарь*, Москва 1958, с. 577; Г.М. ВАСИЛЕВИЧ, *Эвенки. Историко-этнографические очерки (XVII – начало XX в.)*, Ленинград 1969, с. 263–264.

⁵⁶ Е.П. ЛЕБЕДЕВА, *К вопросу...*, с. 220.

⁵⁷ А. Очир, *Op. cit.*, с. 32–33.

В ойконімі Бесіт Урускоджинської волості Феодосійського повіту, Месіт у Таганашмінській волості, Месіт і Керемес-Месіт у Біюк-Тузакчинській волості Перекопського повіту, а також, можливо, Баясіт Джелаїрської волості Євпаторійського повіту⁵⁸, зображений етнонім, представлений у ногайців як плем'я месіт об'єднання ємбойлик караногайців⁵⁹. 1628 року у складі Алтиульських улусів були названі “татаровя меситцково родства”⁶⁰. Відомий він і в узбеків як плем'я масіт, месіт, місіт⁶¹. Ногайське й узбецьке плем'я месіт походить від монгольського племені бесуд, бесут, згадуваного у “Сокровенному сказанні”⁶² та у Рашида ад-Діна⁶³. У монголів у XVII столітті був відзначений рід бесу в місцевості Карачинь⁶⁴, а в новітній час – рід басут-уйшин правого крила аймаку Ордос⁶⁵ та плем'я басут халха-монголів⁶⁶.

Ойконіми Бурчі (Бурча) у Табульдинській волості Сімферопольського повіту, Бююк-Бурчи і Кючюк-Бурчи у Кучук-Кабачській волості Перекопського повіту⁶⁷ відповідають назві роду Чингісхана – борджигін у племені кият. Етнонім борджигін представлений в етнонімії монголів. Це рід борчжі в місцевостях Чжалайт і Сіра Моірень (Мурень), борчжигіт у місцевостях Сіра Моірень, Урут, Чжарут, Керелунь, Баіот, Чахар, Хулунь Боір, Кесіктень, Корцінь, Абага, Уер Байчай, борчжік у місцевостях Чжарут і Корцінь та інші у XVII столітті, кістка борджигін племені хото-гайту (хотогойд) і рід борчжі в маньчжурів⁶⁸.

⁵⁸ Н. JANKOWSKI, *Op. cit.*, p. 267, 296, 643, 705–706.

⁵⁹ Н.А. БАСКАКОВ, *Ногайский...*, с. 136.

⁶⁰ В.В. ТРЕПАВЛОВ, *Op. cit.*, с. 413, 439, 490.

⁶¹ Н.А. АРИСТОВ, *Заметки об этническом составе тюркских племён и народностей и сведения об их численности*, Живая старина, Санкт-Петербург 1896, вып. III и IV, с. 423; *Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII вв.: (Извлечения из периодических и тюркских сочинений)*, Алма-Ата 1969, с. 17, 164; Т.И. СУЛТАНОВ, *Кочевые племена Приаралья в XV–XVII вв. (вопросы этнической и социальной истории)*, Москва 1982, с. 40, 42, 49.

⁶² С.А. КОЗИН, *Op. cit.*, с. 83–84.

⁶³ РАШИД-АД-ДИН, *Op. cit.*, т. 1, кн. 1, с. 78; РАШИД-АД-ДИН, *Op. cit.*, т. 2, кн. 1, с. 30.

⁶⁴ Е.П. ЛЕБЕДЕВА, *К вопросу...*, с. 221.

⁶⁵ *Мэн-гу-ю-му-ци*, *Записки о монгольских кочевьях*, Санкт-Петербург 1895, с. 309.

⁶⁶ Г.Е. ГРУМ-ГРЖИМАЙЛО, *Западная Монголия и Урянхайский край*, Ленинград 1926, т. 3, вып. 1, *Антропологический и этнографический очерк этих стран*, с. 293.

⁶⁷ Н. JANKOWSKI, *Op. cit.*, p. 346–347, 358, 652–653.

⁶⁸ Е.П. ЛЕБЕДЕВА, *К вопросу...*, с. 220–221, 226; Г.Н. ПОТАНИН, *Очерки Северо-западной Монголии: Результаты путешествия, исполненного в 1876–1877 г. по*

Джадра (згодом центр волості Богемка), Джадра-Кият, Джадра-Шейх-Елі й Джадра-Борлак Джанайської волості Перекопського повіту і Джурат Феодосійського повіту⁶⁹ походять від назв монгольських племен, згаданих у “Сокровенному сказанні” як чжадаран, чжоуреїд і чжачжирад⁷⁰, а в Рашида ад-Діна – як джур’ят і джаджират⁷¹. Їм відповідають Джорат на Апшеронському півострові в Азербайджані, Джуріат і Джуйріат у Самаркандському вілояті Узбекистану⁷². У ногайців Єдисанської орди також було селище Джуют-Журет (Шуют-Джурет) у пізнішому Бердянському повіті⁷³. В узбеків зберігалося й плем’я джурат (джойрат, джуйрот, джуйріат)⁷⁴. У монголів у XVII столітті існували роди чжарут, чжоороте і чжоодаргань у місцевостях Чахар і Кесіктень⁷⁵, а також у Монголії був Чжарутський аймак⁷⁶. На тунгусо-маньчжурський субстрат вказує існування в маньчжурів роду чжаячжара⁷⁷.

Джарджава Керч-Єнікальського градоначальництва має паралелі у вигляді ногайського поселення Джеварджія в Мелітопольському повіті⁷⁸. У середньовічних узбеків відоме плем’я джалджиут,

---

порученню *Императорского Русского географического общества*, Санкт-Петербург 1881, выпуск II, *Материалы этнографические*, с. 25; Г.Е. ГРУМ-ГРЖИМАЙЛО, *Op. cit.*, т. 3, вып. 1, с. 267.

⁶⁹ HENRYK JANKOWSKI, *Op. cit.*, p. 485; А. Скальковский, *Op. cit.*, с. 427.

⁷⁰ С.А. Козин, *Op. cit.*, с. 82–83, 116.

⁷¹ Рашид-ад-Дин, *Op. cit.*, т. 1, кн. 1, с. 78, 190.

⁷² А. Гусейнзаде, *Об этнопонимах Апшеронского полуострова: Джорат, Сарай, Сумгаит*, Советская тюркология, Баку 1973, № 3, с. 38–39.

⁷³ А. Скальковский, *О ногайских колониях Таврической губернии*, Памятная книга Таврической губернии, Симферополь 1867, вып. 1, с. 387; А. СЕРГЕЕВ, *Ногайцы на Молочных водах (1790–1832): Исторический очерк*, Известия Таврической ученой архивной комиссии, Симферополь 1912, т. 48, с. 45, 62; А. СЕРГЕЕВ, *Уход таврических ногайцев в Турцию в 1860 году*, Известия Таврической ученой архивной комиссии, Симферополь 1913, т. 49, с. 195; *Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел*, Санкт-Петербург 1865, вып. 41, *Таврическая губерния*, с. 29.

⁷⁴ Т.И. СУЛТАНОВ, *Кочевые...*, с. 32, 43–44; И. ХАНЫКОВ, *Описание Бухарского ханства*, Санкт-Петербург 1843, с. 62; А.П. ХОРОШХИН, *Сборник статей, касающихся до Туркестанского края*, Санкт-Петербург 1876, с. 512; ЧОКАН ВАЛИХАНОВ, *Собрание сочинений в пяти томах*, Алма-Ата 1961, т. I, с. 553.

⁷⁵ Е.П. ЛЕБЕДЕВА, *К вопросу...*, с. 221–222.

⁷⁶ *Мэн-гу-ю-му-цзи...*, с. 24–25.

⁷⁷ Е.П. ЛЕБЕДЕВА, *Расселение...*, с. 94.

⁷⁸ *Списки населенных мест...*, с. 64.

чалчиут, джилджиут, джарджут, чільджиут⁷⁹, яке походить від монгольського племені чжарчжиут, згаданого у “Сокровенному сказанні”⁸⁰.

Джелаїр (Джалаїр), центр волості в Євпаторійському повіті, згаданий ще Евлією Челебі як Джелаїрлі, та Джалаїр Табулдинської волості в Сімферопольському повіті⁸¹ завдячують своїми назвами монгольському племені джалаїрів (чжалаїрів). У “Сокровенному сказанні” розповідається, як чжалаїри підтримали Чингісхана⁸². На час підйому імперії Чингісхана джалаїри мешкали по річках Хілок і Селенга, а точніше, в Каракорумі – гористій місцевості, у верхоріччі Орхона, що впадав у Селенгу⁸³. Вірменський Автор Степанос Єпископ, розповідаючи про Бугу, одного з достойників при монгольському дворі наприкінці XIII століття, говорив: “Цей чоловік був із племені джалакір (джалаїр) – найчисленнішого й могутнього...”⁸⁴. Рашид ад-Дін пояснював: “Це плем’я джалаїр складається з десяти великих гілок, з яких кожна зокрема стала великим народом...”⁸⁵. Джалаїри входили до складу монгольської армії, їхні представники займали високе становище у ставці великих ханів, починаючи з Чингісхана, а також на всіх рівнях військової організації і управління Монгольської імперії. У “Юань-ші” наводяться біографії джалаїрів – представників семи знатних родин, які служили Чингісідам. До найзнаменитіших і найвпливовіших із них належав Мухулі, який зіграв видатну роль в організації завойовницьких походів монголів, особливо проти Китаю. У 1217 чи 1218 році Чингісхан виділив під його зверхність, за одними даними, десять тисяч, а за іншими, двадцять три тисячі вершників – у тому числі десять тисяч онгутів, дві тисячі джалаїрів, а також ще й загони киданів і чжурчженів, які раніше перейшли на монгольську службу.

⁷⁹ Т.И. СУЛТАНОВ, *Кочевые...*, с. 30, 41–43; Н. ХАНЫКОВ, *Описание...*, с. 61.

⁸⁰ С.А. КОЗИН, *Op. cit.*, с. 82.

⁸¹ Н. JANKOWSKI, *Op. cit.*, p. 519–520; Э. ЧЕЛЕБИ, *Книга путешествий Эвлии Челеби. Походы с татарами и путешествия по Крыму (1641–1667 гг.)*, Симферополь 1996, с. 47.

⁸² С.А. КОЗИН, *Op. cit.*, с. 107.

⁸³ А.Ш. КАДЫРБАЕВ, *Очерки...*, с. 48.

⁸⁴ *Армянские источники о монголах*, перевод с древнеармянского, предисловие и примечания А.Л. ГАЛСТЯНА, Москва 1962, с. 41.

⁸⁵ Рашид-ад-Дин, *Op. cit.*, т. 1, кн. 1, с. 93.

Вони призначалися для походу в північний Китай, на Цзінь⁸⁶. В Ірані джалаїри з XIV століття були одним із найбільших і наймогутніших монгольських племен, а їхні еміри разом із сулдузькими фактично керували державою замість хулагідських ільханів. У першій половині XIV століття в Західному Ірані з джалаїрів висунулася самостійна династія, що заступила нащадків Хулагу⁸⁷.

За ібн Арабшахом, джалаїри були одним із чотирьох головних родів монгольського походження у Мавераннахрі. 1376 року за непокірність Тимурові проти джалаїрів був ужитий захід, який відповідав сучасному поняттю про розформування військової частини: улус джалаїрів припинив існування, і його рештки були розподілені по загонах інших емірів⁸⁸. Проте джалаїри не втратили своєї ваги. У “Саді чистоти” Мірхонда говориться про тисячу “вершників із племені джалаїр” у складі війська Тимурида Султан Хусейна⁸⁹. Згідно з Бабуром, серед знаті Герата Алі-бек із племені джалаїр був настільки впливовим, що “вище за Алі Джалаїра не було людини”, а його син Хасан-Алі-бек перебував при Султан Хусейні в якості кушбегі⁹⁰. З племені джалаїр походив сибірсько-татарський діяч XVI століття Кадир-Алі-бек, син Хушум-бека⁹¹. Тоді ж “елаїри”, “елаїрское, ялыїрское родство”, “челаїрской родъ” згадуються серед племен і родів Ногайської Орди⁹². У тогочасному війську Великого князівства Литовського був татарський підрозділ “хоружство Ялоїрское”, поряд з “Ноїманским”⁹³. У місті Няме-

⁸⁶ А.Ш. КАДЫРБАЕВ, *Очерки...*, с. 111–114.

⁸⁷ Стэнли Лэн-Пуль, *Мусульманские династии: Хронологические и генеалогические таблицы с историческими введениями*, Москва 2004, с. 157, 176–179.

⁸⁸ В.В. БАРТОЛЬД, *Сочинения*, Москва 1964, т. II, ч. 2, с. 34.

⁸⁹ *Материалы по истории туркмен и Туркмении*, Москва; Ленинград 1938, т. 1, VII–XV вв. *Арабские и персидские источники*, с. 49.

⁹⁰ *Бабур-наме. Записки Бабура*, Ташкент 1958, с. 203.

⁹¹ М.А. УСМАНОВ, *Татарские исторические источники XVII–XVIII вв.: “Сборник летописей”, “Дафтар-и Чингиз-наме”, “Таварих-и Булгария”*. *Татарские шаджара*, Казань 1972, с. 38, 40, 45–51.

⁹² А. Исин, *Казахское ханство и Ногайская Орда во второй половине XV–XVI вв.*, Семипалатинск 2002, с. 22; *Посольские книги по связям России с Ногайской Ордой (1551–1561 гг.)*, Казань 2006, с. 134; Д.М. ИСХАКОВ, *От средневековых татар к татарам нового времени: (этнологический взгляд на историю волгоуральских татар XV–XVII в.)*, Казань 1998, с. 216; В.В. ТРЕПАВЛОВ, *Op. cit.*, с. 487.

⁹³ И.И. ЛАППО, *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-Русский повет и его сеймик*, Юрьев 1911, с. 272.

жисі етнографам доводилося чути від місцевих татар, що така-от родина належить до найманів, а інша – до ялаїрів⁹⁴. Ногайського походження гідронім Джалаїр (Джалар, Джалаїр-Сак, Джалагер-Сек) – ліва притока річки Сарата, що протікає по території Штефан-Водського району Молдови й Білгород-Дністровського та Саратовського районів Одещини⁹⁵, назва урочища Джалаїр у Буджаку⁹⁶, місцевість Джалаїр Гілга у Передкавказзі⁹⁷.

Плем'я джалаїр перебувало у складі халха-монголів⁹⁸. Більшість із них у середині XVI століття відійшли Ашихаєві, старшому з синів Гересендзе. Джалаїри, що становили виділ Ашихая у складі семи північних отоків Халхи, у другій половині XVI століття замешкували Хангайські гори, звідки перекочували до Алтаю на початку XVII століття. За відмову їхнього нойона Цевеенжава служити Цінам джалаїри були вкотре покарані і розподілені по різних місцях, унаслідок чого на початку XVIII століття вони вже перестали існувати як самостійна етнічна група⁹⁹. Монгольський рід чжалор зустрічається в джерелах XVII століття¹⁰⁰. Крім того, у Внутрішній Монголії, на території Хулунбуїрського аймаку мешкає споріднене плем'я джалайт, що перебувало під зверхністю нащадків роду Хабуту Хасара. Воно становить населення одного хошуну, що так і зветься – Джалайт¹⁰¹. Але, судячи з того, що в тунгусів ще з XVII століття відомий рід іюлогір (єлігірі)¹⁰², а в маньчжурів – роди чжалаїрі і чжілара¹⁰³, джалаїри, що оселилися в Криму, теж однозначно мали тунгусо-маньчжурський субстрат.

⁹⁴ Л.Н. Черенков, *Из этнической истории литовских татар*, География и культура этнографических групп татар в СССР, Москва 1983, с. 68.

⁹⁵ *Словник гідронімів України*, К. 1979, с. 168–169.

⁹⁶ Н.А. Баскаков, *Родоплеменные названия кипчаков в топонимии Южной Молдавии*, Топонимика Востока, Москва 1964, с. 48, 51.

⁹⁷ Иоганн Антон Гильденштедт, *Путешествие по Кавказу в 1770–1773 гг.*, Санкт-Петербург 2002, с. 304.

⁹⁸ Г.Е. Грум-Гржимайло, *Op. cit.*, с. 292–293.

⁹⁹ Аюудайн Очир, *Op. cit.*, с. 191.

¹⁰⁰ Е.П. Лебедева, *К вопросу...*, с. 220.

¹⁰¹ Б.Х. Тодаева, *Язык монголов Внутренней Монголии. Очерк диалектов*, Москва 1985, с. 63.

¹⁰² В.А. Туголуков, *Тунгусы...*, с. 108–109.

¹⁰³ Е.П. Лебедева, *Расселение...*, с. 89, 103.

Вже Арсен Маркевич запідозрив наявність у Криму “вихідців із Джунгарії”¹⁰⁴. Дійсно, в топоніміці півострова є Джангара (Джангар) у Бустерчинській волості і Караул-Джангара (Караул-Джангори) та Джангара-Кемельчі (Кеменче) в Кокчора-Киятській волості Перекопського повіту, Джангара (Джангіра) в Табулдинській волості Сімферопольського повіту¹⁰⁵. Вони сягають монгольського роду джунгуркін племені курлаут-уймакут¹⁰⁶ і середньовічної ойратської племінної спільноти джунгар (зюнгар), яка взяла участь в етногенезі сучасних калмиків. Її назва походить від терміна, яким позначали ліве крило військ Чингісхана¹⁰⁷. У другій половині XVI століття зюнгари жили при впадінні річок Суй і Ілі в озеро Балхаш¹⁰⁸. Унаслідок об’єднання ойратів виникло Джунгарське ханство, що підкорило Центральну Азію, частину тувинців і теленгітів. Після прибуття на Волгу калмики-зюнгари утворили населення Зюнгарського аймаку в Еркетенівському улусі. Крім них Зюнгарський аймак був у складі Ікіцохурівського улусу, і у донських калмиків збереглися станиці Зюнгарська і Цевднякінська, жителів яких також звать зюнгарами. Ще з XVII століття у показаних калмиків фіксувалася джерелами Зюнгарська сотня¹⁰⁹. Одне з відділень, на які ділили каракалпацьке й узбецьке плем’я монгольського походження конграт, називалося жаунгир¹¹⁰. Крім того, з цими топонімами співзвучні назви маньчжурських родів чонгору і чжингірі¹¹¹, що вказує на субстрат. Варто також згадати, що в російських літописах XVI століття згадується ногаець Янгара-батир¹¹².

¹⁰⁴ А.И. МАРКЕВИЧ, *Op. cit.*, с. 28.

¹⁰⁵ Н. JANKOWSKI, *Op. cit.*, р. 504–506; А. Скальковский, *О ногайских колониях Таврической губернии*, Памятная книга Таврической губернии, Симферополь 1867, вып. 1, с. 420.

¹⁰⁶ Рашид-ад-Дин, *Op. cit.*, т. 1, кн. 1, с. 118.

¹⁰⁷ И.Я. Златкин, *История Джунгарского ханства (1635–1758)*, Москва 1983, с. 21.

¹⁰⁸ В.Ш. БЕМБЕЕВ, *Ойраты. Ойрат-калмыки. Калмыки: (история, культура, расселение, общественный строй до образования Калмыцкого ханства в Поволжье и Предкавказье)*, Элиста 2004, с. 268.

¹⁰⁹ Г.О. Авляев, *Происхождение калмыцкого народа*, Элиста 2002, с. 115, 129–130.

¹¹⁰ Т.А. ЖДАНКО, *Очерки исторической этнографии каракалпаков: родо-племенная структура и расселение в XIX – начале XX века*, Москва; Ленинград 1950, с. 78, 133, 162, 166.

¹¹¹ Е.П. ЛЕБЕДЕВА, *Расселение...*, с. 85, 94.

¹¹² В.В. ТРЕПАВЛОВ, *Op. cit.*, с. 228.

Дюрмень Джурчинської волості і Богемської волості Перекопського повіту та Дюрмень і Карангит-Дюрмень Кадикелечинської волості Феодосійського повіту¹¹³ теж мають відповідності в етнонімії монголів. Це корінне монгольське плем'я дорбен, або дорбен-ірген у “Сокровенному сказанні”¹¹⁴, дурбан у Рашида ад-Діна, що, разом із засвідченими в історії й топоніміці Криму салджиутами, мешкало “по низинах рік”. Воно було “близьке до племені баарин”, теж важливого в Кримському ханстві: “вони розгалузилися з одного кореня”. Ще за панування монголів дурбани розселилися по Мавераннахру й Ірану. Саме з них походив Пулад-чінсан, один із основних інформаторів Рашида ад-Діна, “командувач військами Ірана й Турана”, представник великого хана у державі ільхана Газана. Традиція почесного становища дурменів при дворі правителів походила, без сумніву, з часів Чингісхана. Рашид ад-Дін писав, що батько Пулад-чінсана був стольником самого Чингісхана і належав до орди його старшої дружини Борте. Він відзначав також, що в ханів “в усі часи старші жінки були з цього племені”¹¹⁵. Не останню роль дорбени відігравали і в Мавераннахрі, користуючись повагою й продовжуючи зберігати своє почесне становище при дворах ханів¹¹⁶. Назва цього монгольського за походженням племені, що в тюркській вимові стало зватися дурман, дурмен, подібно до найманів, походила від монгольського числівника “чотири”¹¹⁷. Дурмени були одним із великих і компактно розселених узбецьких племен. Вони посідали долину середньої й нижньої течії Кафірнігана й північну частину Бабатагських гір, також мешкали у Балху, долині Зеравшана, басейні горішньої течії Сирдар’ї і в Хорезмі. До дурманів відносили себе й узбеки з малочисельного племені джиланни з Бешкентської долини¹¹⁸. Рід дурман був в уз-

¹¹³ Н. JANKOWSKI, *Op. cit.*, p. 452–453, 831–832.

¹¹⁴ С.А. КОЗИН, *Op. cit.*, с. 80.

¹¹⁵ РАШИД-АД-ДИН, *Op. cit.*, т. 1, кн. 1, с. 67, 78, 101–102, 187.

¹¹⁶ Б.Х. КАРМЫШЕВА, *Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана*, Москва 1976, с. 246.

¹¹⁷ И.Я. ЗЛАТКИН, *Op. cit.*, с. 19–23.

¹¹⁸ Б.Х. КАРМЫШЕВА, *Очерки...*, с. 25, 56, 61, 66, 70, 83, 107–108, 156–157, 198, 247–248; *Материалы по истории...*, с. 16–17, 26; Б. АХМЕДОВ, *Государство кочевых узбеков*, Москва 1985, с. 16; Т.И. СУЛТАНОВ, *Кочевые...*, с. 23, 41; Н. ХАНЫКОВ, *Описание...*, с. 62.

бецькому племені кенегес на Горішній Кашкадар'ї¹¹⁹, плем'я дурман входило до складу узбеків-курамінців. Його представники мешкали у селах Карабаг Уртачирчикського району та Алмаликаул Букинського району Ташкентського вілояту¹²⁰. В Узбекистані налічувалося шістнадцять селищ Дурмен¹²¹, а в Бухарі був квартал Дурман¹²². Монгольське походження мав ойконім Хачіндорбетли в Агдамському районі Азербайджана¹²³. Рід дьормьон існував в акногайців¹²⁴. У російських документах XVI–XVII століть фіксується “дурменское родство” в Ногайській Орді¹²⁵. Зараз носії прізвища Дюрменов мешкають переважно серед кубанських ногайців у селищах Аділ-Халк і Еркін-Халк¹²⁶.

Тим часом решта дорбенів (дербетів), вирушивши на захід, на Алтай, увійшла до складу ойратів. Ставши могутнішими з XV століття, на початку XVI століття дербети вже стали одним із головних ойратських аймаків. Зі зростанням населення вони розділилися на нові гілки – великих, малих, західних і східних. У XVII столітті східні дербети перекочували в Тибет, а малі – на Волгу, де разом із зюнгарами й торгоутами утворили нову монголомовну народність – калмиків. Дербетське населення, що лишилося на Алтаї, увійшло до складу Джунгарського ханства. Після захоплення цього ханства маньчжурами дербетський нойон Церен разом із частиною своїх аратів через Алтай пішов у Кобдо, де цінська влада організувала їх у чотири хошуни, поселивши їх довкола

¹¹⁹ К. КУБАКОВ, *О некоторых родоплеменных группах узбеков Верхней Кашкадарьи (вторая половина XIX – начало XX в.)*, Этнографическое изучение быта и культуры узбеков, Ташкент 1972, с. 17.

¹²⁰ Т. ФАЙЗИЕВ, *О родоплеменном составе узбеков-кураминцев конца XIX – начала XX в.*, Общественные науки в Узбекистане, Ташкент 1963, № 11, с. 43, 46–47.

¹²¹ Ц.-Д. НОМИНХАНОВ, *Монгольские элементы в этнонимике и топонимике Узбекской ССР*, Записки Калмыцкого НИИ языка, литературы и истории. Элиста, 1962, вып. 2, с. 261, 267–268.

¹²² О.А. СУХАРЕВА, *Квартальная община позднефеодалного города Бухары. В связи с историей кварталов*, Ташкент 1976, с. 128.

¹²³ Г.А. ГЕЙБУЛЛАЕВ, *Монгольские топонимы в Азербайджане*, Известия АН АзССР. Сер. истории, философии и права. Баку 1981, № 3, с. 75.

¹²⁴ Н.А. БАСКАКОВ, *Ногайский язык и его диалекты*, Москва; Ленинград 1940, с. 132, 134; А. Исин, *Казахское...*, с. 22.

¹²⁵ В.В. ТРЕПАВЛОВ, *История...*, с. 487.

¹²⁶ Р.Х. КЕРЕЙТОВ, *Этническая история ногайцев (к проблеме этногенетических связей ногайцев)*, Ставрополь 1999, с. 65.

Улангома¹²⁷. Плем'я дербет (дюрбют) входило до складу не лише калмиків на Волзі, але й ойратів у Монголії¹²⁸. Також дурбети мешкають у провінції Хейлунцзян Китаю, за межами Внутрішньої Монголії, межуючи з джалаїтами¹²⁹.

Це не єдиний ойратський етнонім. Згадане в давніх джерелах селище Калмук-Атар¹³⁰, Калмук-Кара Джелаїрської волості Євпаторійського повіту та Кадикийської волості Сімферопольського повіту, закинута селище Калмук-Кара, Бююк Калмук Кара походять від калмук, калмак – загальнотюркської назви для західних монголів-ойратів, з якої походить і сучасний етнонім калмик¹³¹. В її основі лежить халха-монгольське халімаг, ойратське холімаг, калмицьке хальмг ‘змішаний’¹³². Ворожі стосунки між кримськими татарами й калмиками унеможливають походження цих топонімів від контактів з останнім етносом. Вони відображають більш давні етногенетичні процеси, в яких брали участь ойрати. Калмаки, що відмовилися повернутися в іслам, згадуються джерелами вже за правління хана Узбека¹³³. Калмицький мовознавець Церен-Дорджі Номінханов¹³⁴ налічив в Узбекистані вісім кишлаків з назвою Калмак, але їх більше. Селища з назвою Калмак часто зустрічаються у Ферганській долині. Тут було понад десять селищ Калмак, розташованих у районі Джалалабада, Андіжана, Фергани, Кувасая, Куви, Коканда. Певна кількість неофіційних назв, звісно, збільшить цю цифру. Один арик Калмак знаходився в районі стародавнього селища Касан у Наманганському вілояті, а інший – на північ від Коканду. Найстаріший квартал Андіжана носив це ж найменування¹³⁵.

¹²⁷ А. Очир, *Op. cit.*, с. 191; Г.О. Авляев, *Происхождение...*, с. 154, 247, 297.

¹²⁸ Г.Н. ПОТАНИН, *Очерки Северо-западной Монголии: Результаты путешествия, исполненного в 1876–1877 г. по поручению Императорского Русского географического общества*, Санкт-Петербург 1881, вып. II. *Материалы этнографические*, с. 28–33.

¹²⁹ Б.Х. ТОДАЕВА, *Язык монголов Внутренней Монголии. Очерк диалектов*, Москва 1985, с. 63.

¹³⁰ Ф.Ф. ЛАШКОВ, *Op. cit.*, с. 187.

¹³¹ Н. JANKOWSKI, *Op. cit.*, p. 798–799.

¹³² З.П. ДАРБАКОВА, *К этимологии этнонима калмык*, Этнонимы, Москва 1970, с. 267.

¹³³ В.Г. ТИЗЕНГАУЗЕН, *Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды*, Москва, Ленинград 1941, т. II, *Извлечения из персидских сочинений*, с. 206–207.

¹³⁴ Ц.-Д. НОМИНХАНОВ, *Op. cit.*, с. 261, 268, 273.

¹³⁵ С.С. ГУБАЕВА, *Этнический состав населения Ферганы в конце XIX – начале XX вв. (по топонимическим данным)*, Ташкент 1983, с. 74.

Є калмаки серед башкирів. За переказами, вони довго залишалися шаманістами, за що їх звали кяфер-калмаками, а після навернення в іслам – сарт-калмаками¹³⁶. У каракалпаків був рід калмак племені колдаули. Прикметно, що Чингісхана каракалпаки звали “калмак Шингиз”¹³⁷. Відоме й плем’я калмак в узбеків, яке зустрічається в усіх відомих списках узбецьких племен. Воно вважалося ріднею узбеків-катаганів. Барон Георг фон Мейендорф, спираючись на відомості, отримані в Бухарі, зазначав, що “калмаки частково походять від орд Чингісхана”. Він наполягав, що вони складаються з нащадків монголів, які “змішалися з узбеками й перейняли всі звичаї”. Калмаки брали участь у політичному житті Бухари разом з мангитами, там навіть існував окремий квартал Калмок, або Калмокон¹³⁸. У киргизів зафіксовано підрозділ калмак племен саяк і тейіт, а також підрозділ калмаки племен сари багиш, суу мурун і адігіне. У селищах Бьорюбаш і Чельпек поблизу міста Каракол мешкає етнографічна група сарт-калмаків. Її представники живуть і в Сіньцзян-Уйгурському автономному районі Китаю, в повіті Монголкюре (Чжаосу), серед тамтешніх киргизів і казахів. Вони двомовні й зараховують себе до киргизів. У повіті Дурбульджин (Емін) в окрузі Чугучак Сіньцзян-Уйгурського автономного району представлена дуже своєрідна група калмак-киргизів. За своїм побутом ця група близька до монголів, сповідує ламаїзм, а розмовляють вони казахською мовою, в якій зберігаються елементи киргизької. Лами і літні люди знають монгольську мову. Вони стверджують, що прийшли сюди “з Ала-Тоо” близько трьохсот років тому. Калмак-киргизи вважають себе тепер киргизами, хоча дехто пам’ятає, що їх предки не були киргизами¹³⁹.

¹³⁶ Р.Г. КУЗНЕВ, *Op. cit.*, с. 220, 244–245, 285.

¹³⁷ Т.А. ЖДАНКО, *Op. cit.*, с. 52, 60, 124.

¹³⁸ О.А. СУХАРЬВА, *Бухара конца XIX – начала XX веков: (Позднефеодальный город и его население)*, Москва 1966, с. 134–135, 137; О.А. СУХАРЬВА, *Квартальная...*, с. 128–129; Т.И. СУЛТАНОВ, *Кочевье...*, с. 39; Н. ХАНЬКОВ, *Описание...*, с. 60.

¹³⁹ С.М. АБРАМЗОН, *Этнический состав киргизского населения Северной Киргизии*, Труды Киргизской археолого-этнографической экспедиции, Москва 1960, т. 4, с. 107, 110, 116; С.М. АБРАМЗОН, *Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи*, Ленинград 1971, с. 28, 51; Я.Р. Винников, *Родоплеменной состав и расселение киргизов на территории Южной Киргизии*, Труды Киргизской археолого-этнографической экспедиции, Москва 1956, т. 1, рис. 3, 16.

Слідом етноніма калмак, кара-калмак у сибірських татар були населені пункти Кармацкая, Кармаки¹⁴⁰. Самоназвою калмак користуються асимільовані томськими татарами телеути, що нині мешкають у Юргинському й Яшкинському районах Кемеровської області. Вони дали свою назву Калмацькому озеру на Єловському острові, між сучасним фарватером Обі і її притокою Симан. В орнаментиці цієї калмацької групи простежуються мотиви, що пов'язують її із монгольським світом¹⁴¹. Крім того, окремі групи телеутів називали себе кара-калмак¹⁴². Рід калмак був у хакасів-кизильців¹⁴³. Кримські калмуки, судячи з усього цього, теж були ранньою, доджунгарською хвилею ойратів.

Сам монгольський етнонім ойрат також був широко представлений в ойконімії Криму. Це Вейрат Ескіординської волості Сімферопольського повіту, зникле нині Ойрат Яшпетської волості Євпаторійського повіту, Отар-Ойрат (Отар), Кадир-Хаджі-Ойрат, Бурлак (Борлай)-Ойрат (Борлак) і Карангит-Ойрат Кокчора-Киятської волості Перекопського повіту, зниклі села Баш-Ойрат, Чубар-Ойрат і Хадир-Гаджі-Ойрат¹⁴⁴. Починаючи з XVII століття, всі вони згадуються в татарських документах¹⁴⁵. У їхньому походженні від однойменної етнографічної групи не може бути сумнівів. Джерела розповідають, як 1724 року Ер-мурза-ага з племені вейрат, яке мешкало на Салгірі, одружився з донькою аргинського бека Ахмед-Шах-бека¹⁴⁷. За архівними даними, вивченими Арсенем Маркевичем¹⁴⁷, села Вейрат у Сімферопольському, Євпаторійському і Джанкойському (Перекопському) повітах становили володіння мурз Вейратських.

¹⁴⁰ Х.Ч. Алишина, *Этнический состав татар по данным топонимики*, Сибирские татары, Казань 2002, с. 196.

¹⁴¹ Н.А. Томилов, *Тюркоязычное население Западно-Сибирской равнины в конце XVI – первой четверти XIX в.*, Томск 1981, с. 238–239, 241–243; Н.А. Томилов, *Этническая история тюркоязычного населения Западно-Сибирской равнины конца XVI – начала XX вв.*, Новосибирск 1992, с. 64–67; В.М. Кимеев, В.П. Кривоногов, *Трансформация этнического самосознания калмаков*, Этнографическое обозрение, Москва 1996, № 2, с. 125–139.

¹⁴² В.В. Радлов, *Из Сибири. Страницы дневника*, Москва 1980, с. 95.

¹⁴³ Н.А. Аристов, *Op. cit.*, с. 345.

¹⁴⁴ Н. JANKOWSKI, *Op. cit.*, p. 285, 342, 743–744, 763, 832, 1130.

¹⁴⁵ Ф.Ф. Лашков, *Op. cit.*, с. 88, 91–92, 94, 99, 101, 170, 270, 295.

¹⁴⁶ В.Д. Смирнов, *Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты в XVIII в. до присоединения его к России*, Одесса 1898, с. 34.

¹⁴⁷ А.И. Маркевич, *Op. cit.*, с. 27.

Відомості про монгольське плем'я ойрат, яке спершу, разом з найманами, меркітами й іншими, утворило коаліцію проти Чингісхана, повідомляються в “Сокровенному сказанні”¹⁴⁸ та в “Збірнику літописів” Рашида ад-Діна, який зазначає, що ойрати кочували у Восьмиріччі (верхів’ї Єнісею)¹⁴⁹. Тоді ж виникла й спілка ойратів із дурбенами. Серед земель, підкорених Чингісханом, Плато Карпіні та брат Бенедикт Поляк називають Войрат¹⁵⁰. Плем'я уйрат входило до складу війська Бату-хана¹⁵¹. З початку XIII століття ойрати відкочували зі своїх тайгових місцин на захід, поселились у долині ріки Делгер-Мурен і горішньої течії ріки Тес, поступово перейшли Алтай, де й загноздилися. До XV століття до них приєдналися торгути, які відкочували зі Східної Монголії, а раніше перебували під управлінням нащадків керейтського Тоорил-хана й Хасара¹⁵².

Ойрати склали основу калмиків і ввійшли до складу інших народів, зокрема середньовічних узбеків, у яких джерела відзначають плем'я уйрат, ойрат, уйрот. За словами Махмуда ібн Валі, у війську Абу-л Хайр-хана з династії Шибанідів було ополчення племені уйратів¹⁵³. Рід ойрат побутував у кипчаків Ферганської долини¹⁵⁴, що зайвий раз показує ілюзорність “кипчацтва” сучасних тюркомовних народів. Не половці починали зватися монгольськими етнонімами, а, навпаки, назву “кипчак” перебирали на себе монгольські етнічні елементи. У Ріштанському районі Ферганського вілояту було населене узбеками селище Уйрат¹⁵⁵. Ще одне селище Уйрат відоме в Ургенчському районі Хорезмського ві-

---

¹⁴⁸ С.А. Козин, *Op. cit.*, с. 116, 174–175.

¹⁴⁹ Рашид-ад-дин, *Op. cit.*, т. 1, кн. 1, с. 103, 118.

¹⁵⁰ Иоанн де Плато Карпини, *История монголов*, [в:] Вильгельм де Рубрук, *Путешествие в восточные страны*, Санкт-Петербург 1911, с. 18, 35; *Христианский мир и “Великая Монгольская империя”*: *Материалы францисканской миссии 1245 года*, Санкт-Петербург 2002, с. 103.

¹⁵¹ Б. АХМЕДОВ, *Op. cit.*, с. 163.

¹⁵² А. Очир, *Op. cit.*, с. 127.

¹⁵³ Б. АХМЕДОВ, *Op. cit.*, с. 16; И. СУЛТАНОВ, *Кочевье...*, с. 41, 42; Н. ХАНЫКОВ, *Описание...*, с. 60.

¹⁵⁴ К. ШАНИЯЗОВ, *К этнической истории узбекского народа: Историко-этнографическое исследование на материалах кипчакского компонента*, Ташкент 1974, с. 48, 124, 149, 156.

¹⁵⁵ В.С. РАСТОРГУЕВА, *Очерки по таджикской диалектологии*, Москва 1961, т. 4, *Южноферганские говоры (риштан, сох) и говоры ура-тюбинской группы*, с. 6.

лютя¹⁵⁶. Центральною племінною групою сучасних хакасів були качинці, в яких побутували сеоки ойрат хасха і ойрат хиргиз¹⁵⁷. У сари-югурів (юйгу) на заході провінції Ганьсу побутував рід ойрот, уйрат¹⁵⁸. На походження від ойрат-монголів претендували й аларські буряти, які вирізнялися етнографічними й лінгвістичними особливостями¹⁵⁹. У 1755–1758 роках Джунгарська держава була завойована Цінами, внаслідок чого більшість населення було знищено, а ті, хто залишився в живих, були відправлені в Китай і Халху. Нині ойрати мешкають у Монголії – в Убсунорському і Кобдоському аймаках, у КНР – в Кукунорі, Тарбагатаї і Сіньцзяні (Харусун і Хобок-сайр)¹⁶⁰.

Скеля Ельтіген-Кая, скельний уступ Єлтіген-Мейдан із залишками церкви й укріплення¹⁶¹, джерело Єльтіген-Чокрак і річка Єльтеген-Су (Коз)¹⁶², село Ельтеген (Кучук Ельтеген, Ельтегень) Сарайминської волості Феодосійського повіту¹⁶³, назву якого український археолог і антиквар Олександр Бертє-Делагард¹⁶⁴ пояснював з татарської мови як ‘рука доторкнулася’, так само пов’язані із монгольським етнонімом – елджігін. Про монгольське плем’я елджігін, із якого походили “прославлені еміри й старші дружини” ханів, повідомляв Рашид ад-Дін¹⁶⁵. Воно увійшло до складу халха-

¹⁵⁶ Т. ТАШБАЕВА, *Из истории аренды (ижора) и товарищества (ширкат) в сельском хозяйстве дореволюционного Узбекистана*, Советская этнография 3 (1975) 111.

¹⁵⁷ В. Я. БУТОНАЕВ, *Происхождение хакасов по данным этнонимии*, Историческая этнография: традиции и современность, Ленинград 1983, с. 70.

¹⁵⁸ Э. Р. ТЕНИШЕВ, *Этнический и родоплеменной состав народности юйгу*, Советская этнография 1 (1962) 63.

¹⁵⁹ М. Н. МЕЛЬХЕЕВ, *Топонимика Бурятии*, Улан-Удэ 1969, с. 41.

¹⁶⁰ А. ОЧИР, *Op. cit.*, с. 128.

¹⁶¹ П. КЕППЕН, *О древностях южного берега Крыма и гор Таврических*, Санкт-Петербург 1837, с. 108–109.

¹⁶² Н. В. РУХЛОВ, *Долины рек Отузки и Козы*, Обзор речных долин горной части Крыма, Петроград 1915, с. 362.

¹⁶³ *Административно-территориальные преобразования в Крыму. 1783–1998 гг. Справочник*, под ред. Г. Н. Гржибовской, Симферополь 1999, с. 283.

¹⁶⁴ А. Л. БЕРТЄ-ДЕЛАГАРД, *Исследование некоторых недоуменных вопросов средневековья в Тавриде. 1. Поселения южного побережья. 2. Православные и униатские епархии, их пределы. 3. Справки о Фуллах*, Известия Таврической ученой архивной комиссии, Симферополь 1920, № 57, с. 28.

¹⁶⁵ РАШИД-АД-ДИН, *Op. cit.*, т. 1, кн. 1, с. 166.

монголів як етнографічна група ельджіген. Ельджігіни зустрічалися в складі ойратів Джунгарії, калмиків, монголів Халхи (Східна Монголія)¹⁶⁶. Гіседдін Гейбуллаєв¹⁶⁷ пов'язував із цим монгольським етнонімом азербайджанський гідронім Елджегенчай на території Шекинського району.

Таким чином, у давніх назвах населених пунктів Криму закарбувалася пам'ять про давні монгольські родоплемінні групи, що відіграли вирішальну роль у формуванні кримськотатарського етносу. Крім розглянутих, це також були онгути, каранути, катагани, конграти, кияти, китаї та інші, що відрізнялися одне від одних знатністю, чисельністю, економічним і військовим потенціалом. Належність до цих племен, які мали свою ієрархію престижності, була важливою для мешканців Криму. Деякі з кланів вивисувалися, деякі втрачали своє значення. Їхні самоназви з часом закріпилися як ойконіми. Цьому сприяла структура державного устрою Кримського ханату, що була подібною до інших татарських держав.

---

¹⁶⁶ В. БЕМБЕЕВ, *Ойраты. Ойрат-калмыки. Калмыки (история, культура, расселение, общественный строй до образования Калмыцкого ханства в Поволжье и Предкавказье)*, Элиста 2004, с. 93.

¹⁶⁷ Г.А. ГЕЙБУЛЛАЕВ, *К происхождению некоторых этнопонимов Азербайджана (Сумгаит, Кюнют, Джорат, Зунуд, Оргинт, Тангит, Чиркин)*, Доклады АН АзССР, Баку 1975, т. 31, № 2, с. 113.

ЗМІСТ

ДО 100-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1923)

Гордієнко Д. (Київ). Крим у та поза межами України 5

З початку Російської революції 1917 р. вибухає Українська революція, а також розгортається кримсько-татарський революційний рух у Криму. З червня 1917 р. прослідковується співпраця українських та кримськотатарських політичних сил на півострові. Влітку 1917 р. в Києві відбулась зустріч одного з лідерів кримських татар Дж. Сейдамета з главою уряду УНР В. Винниченком. Кримсько-татарська делегація у складі 10 чоловік взяла участь у З'їзді народів у Києві 8–15 вересня 1917 р. Питання Криму у складі України в політиці Центральної Ради постало восени, після більшовицького перевороту в Петрограді 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. У Києві було створено Крайовий комітет охорони революції, який поширив дію Уряду України на всі землі, заселені українцями, включаючи материкову частину Таврійської губернії. Це рішення було підтверджено Третім Універсалом УНР: “До території Народної Української Республіки належать землі, заселені у більшості українцями – ... Таврія (без Криму)...”. Однак на території Криму співпраця українських та кримськотатарських сил значно посилилась у цей час. Паралельно Український Уряд робить заходи з українізації флоту, зокрема дислокованого у Севастополі. 13(26) грудня 1917 р. Курултай кримських татар проголосив утворення Кримської Народної Республіки. Однак російські більшовики знищили Кримську Народну Республіку на початку січня 1918 р. З того часу, у порозумінні з татарами, Український Уряд розпочав роботу щодо входження Криму до складу України і вже 24 квітня 1918 р. посол УНР у Стамбулі заявив турецькому уряду, що Крим є невід’ємною частиною України. Паралельно, у березні 1918 р. більшовики проголосили утворення Радянської Соціалістичної Республіки Тавриди, яка, проте, проіснувала лише близько одного місяця і обмежувалася виключно Кримським півостровом. Уряд гетьмана Павла Скоропадського також розглядав Крим як невід’ємну складову України.

З листопада 1920 р. Крим потрапив під російську окупацію. Діячі кримсько-татарського та українського політичного руху були змушені виїхати на еміграцію. З іншого боку, опір місцевого населення російській окупації змусив радянське керівництво утворити Кримську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку на початку листопада 1921 р. Нова республіка перебувала під юрисдикцією Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки.

Вийшовши в еміграцію співпраця та перемовини щодо подальшої долі Криму у складі України тривали. Відомі зустрічі представників Уряду УНР в екзилі з лідерами кримсько-татарського руху наприкінці 1920-х років – на початку 1930-х років. При цьому українська сторона послідовно розглядала Крим як невід’яну складову вільної України з гарантуванням всієї повноти політичних прав кримських татар.

У роки нациської (німецької) окупації (1941–1944) Крим входив до складу Рейхкомісаріату “Україна”. З другого боку, радянський партизанський та підпільний рух на території півострову був підпорядкований Штабу партизанського руху України. Однак по війні, у 1944 р., Крим повертається до складу Росії, кримські татари та інші нацменшини були депортовані, населені пункти перейменовані на російський лад. Кримська автономія була ліквідована 30 червня 1945 р. Крим став звичайною областю Росії.

Однак економічно Крим був частиною південноукраїнського економічного регіону. З іншого боку, депортація корінних народів Криму призвела до запустіння та тотального економічного занепаду півострова. Тому 19 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР за вказівкою КППС видала указ передати Кримську область до складу України. Формально це було зроблено в честь 300-річчя “Возз’єднання України з Росією” у 1654 р. Україна вклала в економіку Криму 4817,4 мільйонів карбованців протягом лише 1955–1958 рр. Ініціатором цієї передачі вважається перший секретар Комуністичної партії СРСР Микита Хрущов, хоча формально ініціатива походила від Верховної Ради України (Протокол № 49 від 13 лютого 1954). Офіційно, мешканці Криму сприйняли позитивно цей акт. Таким чином Україна отримала регіон з домінуючим російським населенням. Українська політична еміграція насторожено сприйняла цей “дарунок”, вважаючи, що Крим стане якорем відокремлення України від Росії. Попри те, що ще в 1954 р. Центральний комітет компартії України роз-

робив “План заходів з масово-політичної і культурно-освітньої роботи в Кримській області”, в наступний період Крим зазнав тотальної русифікації.

У лютому 1991 р. Кримську область було перетворено в Кримську Автономну Республіку у складі України. На референдумі 1 грудня 1991 р. 57 % мешканців Криму підтримали незалежність України. Конституція України (1996) визнала Крим Автономною Республікою – невід’ємною складовою України, що задекларувала і Конституція Криму 1998 р. Севастополь був виокремлений в окремий адміністративний округ з безпосереднім підпорядкуванням Києву.

З березня 2014 р. Крим перебуває під російською окупацією.

<i>Генералюк Л. (Київ). Червоний терор у Криму 1920–1923 рр. з позицій Максиміліана Волошина</i>	50
--	----

СТАТТІ. МАТЕРІАЛИ

<i>Корнієнко В. (Київ). До історії виявлення та першого дослідження мармурової плити з Горгіппії часів Савромата I</i>	65
<i>Потульницький В. (Київ). Середньовічний Крим в історіософії Омеляна Пріцака (порівняльний аналіз довоєнного та німецького бачень)</i>	71
<i>Алфьоров О. (Київ). Молівдовул Теодора, стратига Херсона</i>	80
<i>Джанов О. (Київ). Кафа – місто на кордоні “Імперії Татар”</i>	82
<i>Шутко О. (Київ). Санджак Кафа як притулок для майбутніх османських султанів</i>	132
<i>Рахно К. (Опішне). Монгольські етноніми в топоніміці Криму</i>	145
<i>Рахно М. (Полтава). Кримськоготсько-українські мовні зв’язки</i>	167

<i>Куданович О. (Київ)</i> . Реставрація іспанської чаші XV ст. з Судака фондової колекції Національного заповідника “Софія Київська”	180
<i>о. Юрій Мицик (Київ)</i> . Видатний діяч українсько- кримськотатарського союзу XVII ст. (Калга-Солтан Шахін-Гірей)	183
<i>Потульницький Г. (Київ)</i> . Політико-дипломатична діяльність Григора Орлика по інтеграції кримського питання до міжнародної політики версальського кабінету в 1730-х – 1750-х рр.	190
Фрагменти перекладу книги Мінаса Медіци “Мандрівка до Польщі та інших місць, населених вірменами, вихідцями з древнього престольного міста Ані” / <i>Публікація підготовлена О. Джановим та Д. Гордієнком, вступна стаття О. Джанова</i>	201
<i>Питльована Л. (Львів)</i> . Російські монархи у карикатурі британського часопису “Панч” (“Punch”) під час Кримської війни 1853–1856 рр.: формування образу ворога	231
<i>Богуславська К. (Київ)</i> . Медійне конструювання міфу про “Споконвічно російський” Крим (на прикладі інформаційного агентства “РИА Новости”)	249
Contents	257